

Prawo naturalne i natura
w filozofii radykalnego
oświecenia

WYKŁADY POZNAŃSKIE Z FILOZOFII

Z prac Komisji Filozoficznej PTPN

Redakcja naukowa serii

Prof. UAM dr hab. Piotr W. Juchacz

Przewodniczący Komisji Filozoficznej PTPN

Prof. UAM dr hab. Karolina M. Cern

Przewodnicząca Wydziału I Filologiczno-Filozoficznego PTPN

OD POWSTANIA POZNAŃSKIEGO TOWARZYSTWA PRZYJACIÓŁ NAUK w 1857 roku filozofowie, by wspomnieć tylko pierwszego prezesa towarzystwa hr. Augusta Cieszkowskiego czy Karola Libelta, brali czynny udział zarówno w jego pracach naukowych, jak i aktywnościach nastawionych na krzewienie wiedzy wśród współobywateli.

Kontynuując tę tradycję, obecne władze Komisji Filozoficznej PTPN podjęły inicjatywę wspólnego z Wydziałem Filozoficznym Uniwersytetu im. A. Mickiewicza wydawania serii *Wykłady Poznańskie z Filozofii*, której ambicją jest przywrócić ducha *res publica literaria* naszym czasom, wszakże w postaci nowej, zdemokratyzowanej i otwartej na krytycznych obywateli dążących do oświeconego rozumienia otaczającego ich świata.

Pochłonięci badaniami pogłębiającymi obecny stan wiedzy ludzkiej, częstokroć nie doceniamy znaczenia podzielenia się ich wynikami z szerszym gronem wykształconych czytelników. Mamy nadzieję, że seria *Wykłady Poznańskie z Filozofii* wraz z towarzyszącymi jej wykładami publicznymi stanowić będzie agorę deliberacji pomiędzy badaczami i światłymi obywatelami Rzeczypospolitej.

Prawo naturalne i natura w filozofii radykalnego oświecenia

Michał Wendland

Wydawnictwo Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk
Poznań 2025

POZNAŃSKIE TOWARZYSTWO PRZYJACIÓŁ NAUK

Wydział Filologiczno-Filozoficzny, Komisja Filozoficzna

SERIA

Wykłady Poznańskie z Filozofii

REDAKCJA NAUKOWA SERII

Piotr W. Juchacz i Karolina M. Cern

GŁÓWNY REDAKTOR WYDAWNICTW PTPN

Jakub Kępiński

RECENZENCI

prof. UWr dr hab. Leon Miodoński

(Uniwersytet Wrocławski)

prof. dr hab. Łukasz Pohl

(Uniwersytet Szczeciński)

REDAKCJA JĘZYKOWA I KOREKTA

Maria Wlazło

PROJEKT OKŁADKI I ŁAMANIE

TREVO Martins

Publikacja sfinansowana przez Wydział Filozoficzny Uniwersytetu
im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

Creative Commons: Uznanie autorstwa – Bez utworów
zależnych 4.0 Międzynarodowe (CC BY-ND 4.0)

Poznań 2025

ISBN 978-83-7654-545-5

eISBN 978-83-7654-549-3

DOI 10.14746/978-83-7654-545-5-10

Wydawnictwo

Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk

ul. Mielżyńskiego 27/29, 61-725 Poznań

<http://www.ptpn.poznan.pl>, dystrybucja@ptpn.poznan.pl

Pamięci mojego Taty

Spis treści

Wstęp	9
1. Czym jest prawo naturalne?	31
2. Klasyczna i nowożytna idea prawa naturalnego	73
3. Umiarkowane i radykalne oświecenie	89
4. Oświeceniowa naturalizacja prawa naturalnego	103
5. Terror prawa naturalnego	139
Zakończenie	163
Bibliografia	173
Streszczenie	183
Summary	187

Streszczenie

Prawo naturalne i natura w filozofii radykalnego oświecenia

TEMATEM MONOGRAFII są historyczne przekształcenia idei prawa naturalnego. Takie podejście wymaga przyjęcia założenia o historyczności samego prawa naturalnego, co wszakże nie musi być oczywiste. Wiele interpretacji tego pojęcia opiera się na uznaniu go za obiektywne, trwałe, niezmiennie, wieczne itp., a tym samym ahistoryczne. W tym przypadku przyjmuję, że podobnie jak inne idee filozoficzne, prawo naturalne ma swoją historię i to obszerną – rozciągającą się przynajmniej od *Antygony* Sofoklesa do współczesnych interpretacji prezentowanych m.in. przez Leo Straussa czy Jürgena Habermasa. W punkcie wyjścia zarówno Strauss, jak i Habermas zgadzali się co do tego, że pojęcie prawa naturalnego zmieniało się z czasem, natomiast zasadniczo różnili się w ocenie tych przekształceń.

Oczywiście prześledzenie całej historii idei prawa naturalnego wymagałoby tekstu ujętego w wielu tomach. W tym przypadku ograniczam się do wybranego nurtu,

jakim jest oświecenie, zwłaszcza jego radykalna odmiana, reprezentowana m.in. przez Holbacha, La Mettrie'go, Diderota, d'Alemberta, Condorceta, Paine'a. Innymi słowy, praca dotyczy przede wszystkim specyficznego znaczenia, jakie kategorii prawa naturalnego nadano w ramach oświeceniowego francuskiego materializmu. Można też powiedzieć, że proces ten polegał na konsekwentnej „naturalizacji” prawa naturalnego, a przynajmniej na jego – jak to ujmują Habermas – racjonalizacji.

Książka nie ma ambicji przededefiniowania prawa naturalnego ani uchwycenia jego obiektywnego sensu, stanowi jedynie próbę doprecyzowania kontekstów filozoficznych i historycznych, w jakich się ono kształtowało. Pierwszy rozdział nie zawiera więc jakiegokolwiek konkretnej definicji, a raczej przegląd sposobów definiowania prawa naturalnego, co niejednokrotnie prowadziło do formułowania rozbieżnych lub sprzecznych wniosków. Kolejne rozdziały podejmują wątek wczesnonowożytnej koncepcji prawa naturalnego, jego obecności w filozofii oświeceniowej zarówno w jej umiarkowanej, jak i radykalnej postaci. Tematyka ostatniego rozdziału wykracza nieco poza samo oświecenie i porusza słabo rozpoznane zagadnienie rewolucyjnej, jakobińskiej interpretacji natury i prawa naturalnego wywodzącej się jednak nie tyle z materializmu encyklopedystów, ile raczej z pism Jana Jakuba Rousseau.

Słowa kluczowe: natura, prawo naturalne, prawa natury, oświecenie, materializm, naturalizm.

Summary

Natural Law and Nature in Philosophy of Radical Enlightenment

THE SUBJECT OF THE MONOGRAPH is the historical transformation of the idea of natural law. Such an approach requires the assumption of the historicity of natural law itself, which, after all, is not necessarily obvious. Many interpretations of this concept are based on considering it as objective, permanent, immutable, eternal, etc., and thus ahistorical. In this case, I accept that, like other philosophical ideas, natural law has an extensive history. It stretches at least from Sophocles *Antigone* to contemporary interpretations presented by Leo Strauss and Jürgen Habermas, among others. At the starting point, both Strauss and Habermas agreed that the concept of natural law has changed over time, but they fundamentally differed in their assessment of these transformations.

Of course, tracing the entire history of the idea of natural law would require a text covered in many volumes. In this case, I limit myself to a selected period in the

history of modern philosophy, which is the Enlightenment, especially its radical version, represented by Holbach, La Mettrie, Diderot, d'Alembert, Condorcet, Paine, among others. In other words, the work is primarily concerned with the specific meaning that the category of natural law was given within the framework of Enlightenment French materialism and naturalism. It can also be said that this process consisted in the consequent "naturalization" of natural law, or at least in its – as Habermas puts it – rationalization.

The book has no ambition to redefine natural law or to capture its objective meaning, but is merely an attempt to clarify the philosophical and historical contexts in which it was formed. The first chapter, therefore, does not provide any specific definition, but rather an overview of the ways in which natural law has been defined, which, again for reasons of terminological and methodological discrepancies has often led to divergent or contradictory conclusions. The following chapters take up the theme of the early modern concept of natural law. The subject of the final chapter goes somewhat beyond the Enlightenment itself and addresses the poorly recognized issue of the revolutionary Jacobin interpretation of nature and natural law derived, however, not so much from the materialism of the encyclopedists, but rather from the writings of Jean-Jacques Rousseau.

Keywords: nature, natural law, laws of nature, Enlightenment, materialism, naturalism.

W serii WYKŁADY POZNAŃSKIE Z FILOZOFII ukazały się:

TOM 1: Sławomir Leciejewski, *Filozofia kosmologii antropicznej* (2021)

TOM 2: Magdalena Filipiak, *Tożsamość narracyjna w dobie postprawdy. Pytanie o aktualność myśli Charlesa Taylora* (2021)

TOM 3: Tomasz Raburski, *Prawo podmiotowe. Etyka – prawo – polityka* (2021)

TOM 4: Danuta Anna Michałowska, *Ideologie nieautorytarne – rozwój jednostki a edukacja demokratyczna* (2021)

TOM 5: Krzysztof Kiedrowski, *Wykłady o filozofii Plotyna* (2021)

TOM 6: Anna Malitowska, *Filozofka i paso dobre* (2021)

TOM 7: Piotr Leśniewski, *Wistful Hope: A Dialogical Study on Revolt* (2021)

TOM 8: Katarzyna Gan-Krzywoszyńska, *Freedom and Abundance: Dialogical Philosophy of Style* (2021)

TOM 9: Lidia Godek-Ostrouch, *Wolność akademicka jako zawód i powołanie* (2022)